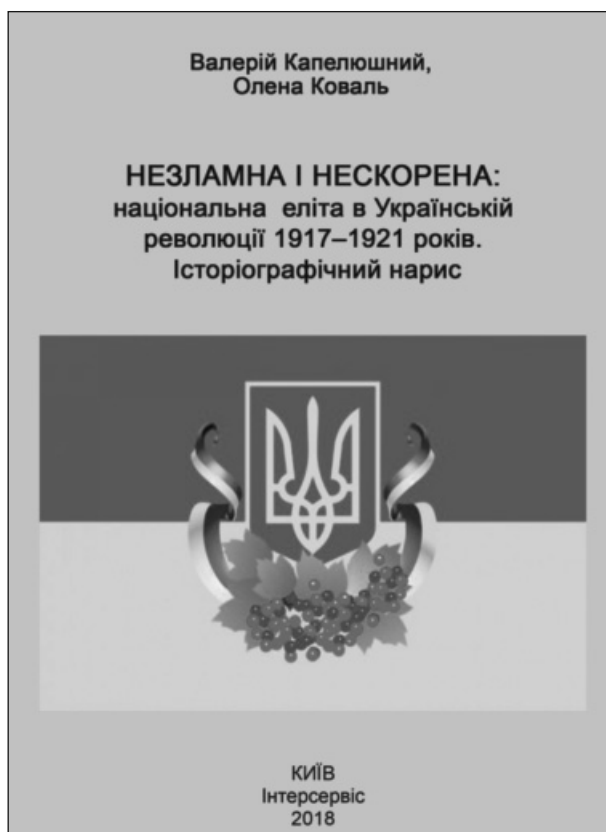

Киридон Петро

доктор історичних наук, професор,

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

КАПЕЛЮШНИЙ В.П., КОВАЛЬ О.Ф. НЕЗЛАМНА І НЕСКОРЕНА: НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ НАРИС. МОНОГРАФІЯ. – К.: «ІНТЕРСЕРВІС», 2018. – 480 С.

В українській гуманітаристиці останніми роками дедалі впевненіше звучить думка стосовно перманентної зміни наукових парадигм у зв'язку з повільним, суперечливим переходом від засад егалітаризму до варіантів, що тією чи іншою мірою є ознаками елітаризму. Елітам присвячено ряд праць у вітчизняній та світовій історіографії, котрі характеризують застосування елітистських теорій до різноманітних історичних процесів і явищ історичного, політичного, соціологічного аспектів минулого та сьогодення.

Серед плеяди дослідників історії еліт варто згадати впливових розробників теорії елітаризму в особі авторитетних західних фахівців¹. Потужний доробок належить ученим із Російської Федерації². Прикметно, що на цьому тлі не загубилися й вітчизняні дослідники³.

У царині дослідження еліт у національних державотворчих процесах 1917-1921 рр. чільне місце посідають праці авторів рецензованої монографії «Незламна і нескорена:

національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис»⁴. Про-

¹ Восленский М.С. (1991). Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза, Москва, 624 с.; Модели Э., Уайт С. (2011). Советская элита от Ленина до Горбачёва. Центральный Комитет и его члены, 1917–1991 гг., Москва, 431 с.; Blackwell R. (1972). Career development in the Soviet obkom elite: a conservative trend. Soviet studies, №1, 24–40; Strayer R. (1998). Why did the Soviet Union Collapse? Understanding Historical Change, New York.

² Афанасьев М.Н. (2001). Клиентелизм и российская государственность: Исследование клиентарных отношений, их роли в эволюции и упадке прошлых форм российской государственности, их влияния на политические институты и деятельность властвующих групп в современной России, Москва, 148–149; Коржихина Т.П. (1995). Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г., Москва; Мохов В.П. (2003). Региональная политическая элита России (1945 – 1991 гг.), Пермь, 238 с.; Колпакиди А., Мухин Ю., Кара-Мурза С., Кремлёв С. и др. (2017). Революция 1917-го в России. Как серия заговоров, Москва, 650 с. та ін.

³ Тимцуник В.І. (2003). Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953– 1964 рр.), Київ, 400 с.; Крушина В.О. (2010). Партійно-державна номенклатура повоєнної України. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр., Київ, Кн.2. – Ч.1/2, 139–176.

⁴ Капелюшний В.П. (2003). Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.), Київ, 608 с.; Капелюшний В.П. (2004). Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Історіографія: дис... д. і. н., Київ, 511 с.; Коваль О.Ф. (2011). Українська еліта в національних державотворчих процесах 1917–1921 років: Історіографія: дис. ... к.і.н., Переяслав-Хмельницький, 284 с.

понований науковий доробок В. Капелюшного та О. Коваль сфокусовано на реалізацію сформульованої авторами тези, котру можна застосувати як епіграф до монографічного дослідження: «Зрозуміти будь-яке суспільство без розуміння його еліт неможливо» (с. 5). На широкому історіографічному та фактичному матеріалі досліджено провідні тенденції та основні етапи в нагромадженні знань з історії діяльності національної еліти, її ролі в державотворчих процесах революційної доби. Авторами виявлено, систематизовано й схарактеризовано основні групи історіографічних джерел з проблеми від 1917 р. до 2017 р. При цьому, оцінюючи напрацювання історіографії, дослідники констатують: «Абсолютна більшість... історіографічних студій характеризується епізодичністю визначення стану дослідження елітарної проблематики революційної доби» (с. 37). Серед низки завдань автори обґрунтовують потребу «позбутися перманентного конструювання образу ворога» при характеристиці еліт та досліджувати минуле з методологічно виважених наукових позицій сьогодення. Такий підхід уможливив авторське окреслення найважливіших задач дослідження.

В. Капелюшний і О. Коваль започаткували й послідовно розвинули концептуальні напрацювання історії Української революції, фокусуючись на персоналізації української еліти з огляду на її причетність до еволюції суспільства 1917–1921 рр. Автори намагалися здійснити історіографічний аналіз наукового доробку попередників та з'ясувати основні етапи і напрями дослідження історії діяльності української еліти, її ролі в державотворчих процесах 1917–1921 рр.; виявити, систематизувати й класифікувати історіографічні джерела з проблеми та встановити об'єктивність їх джерельної інформації; проаналізувати найпоширеніші в історіографії погляди дослідників на трактування поняття «еліта» та прослідкувати його еволюцію; висвітлити відображення в історичній літературі боротьби військової еліти за незалежність України в революційну добу; з'ясувати особливості гендерного та регіонального аспектів історіографії державотворчої ролі політичної, науково-освітянської, культурно-мистецької та духовної еліти за доби Української революції 1917–1921 рр.; проаналізувати стан висвітлення науковцями діяльності української дипломатичної еліти щодо захисту національних інтересів у 1917–1921 рр.; накреслити можливі перспективні напрямки подальшої наукової розробки проблеми.

Автори видання, самокритично визнаючи, що в їхніх попередніх дослідженнях допущені окремі помилки, а ряд аспектів теми залишився поза увагою істориків (с. 42), акцентують увагу, перш за все, на неординарності та пріоритетності пропонованих ними наукових підходів до проблематики.

Авторська структуризація проблеми за напрямками реалізації революційного потенціалу української еліти (а саме: роль у державному і національному будівництві (головна задача), політична сфера, військова галузь (революція в часі збігалася з воєнними діями), дипломатія молодій державі, культурна політика тощо) дозволила конкретизувати нерівнозначну участь лідерів революції (у контексті протистояння контрреволюційним силам) у процесах розбудови України. До честі дослідників, їм вдалося уникнути упереджених оцінок (що, на жаль, ще зустрічаються в наукових працях) ролі окремих керівників визвольних змагань під час героїчних і трагічних подій 1917 – 1921 рр. Не можна не відзначити об'єктивну оцінку В. Капелюшного і О. Коваль намагань окремих сучасних істориків запропонувати перегляд усталених теоретичних напрацювань, пов'язаних як з історією революції, так і стосовно місця в ній національної еліти. Йдеться, зокрема, про спроби переглянути періодизацію революції та її історіографію, а також інші проблеми означеної теми, де відстежуються еkleктичні підходи (с. 43-45).

У дослідженні діяльності та ролі української еліти в національних державотворчих

процесах 1917–1921 рр. автори рецензованої праці увиразнюють п'ять основних історіографічних етапів: роки Української революції (1917–1921); 1920-ті роки; 1930-ті – перша половина 50-х років; друга половина 1950-х – середина 80-х років; сучасний історіографічний етап (з кінця 1980-х років). На кожному з цих етапів напрями та рівень наукових пошуків визначалися комплексом суб'єктивних і об'єктивних чинників та умов. Як зауважили автори монографії, найрезультативнішим щодо вивчення та узагальнення різних аспектів революційної доби 1917–1921 рр. є сучасний період: «Тільки кандидатських та докторських дисертацій, безпосередньо присвячених різним аспектам досліджуваної проблеми, з 1991 р. по 2017 р. захищено понад 200, а що стосується взагалі комплексної проблематики доби Української революції 1917–1921 рр., то кількість захищених дисертаційних досліджень вже сягає понад 400» (с. 346).

Щоправда, запропонована періодизація має нюансування в основній частині та висновковій. Так, у розділі 1.1 «Основні етапи дослідження національної еліти революційної доби 1917–1921 років» автори видання окреслили останній хронологічний сюжет так: «В кінці 1980-х – на початку 90-х років розгортається п'ятий історіографічний період дослідження проблеми» (с. 33). Натомість у висновковій частині читаємо: «Сучасний історіографічний етап (з кінця 1980-х років)» (с. 345). На нашу думку, все ж потребує певної корекції останній із запропонованих авторами етапів. Йдеться про виокремлення підперіодів із кінця 1980-х років до сьогодні, або ж з огляду на смислові акцентування подій навіть окреслення ще одного етапу, формування якого започатковано в 1990-і рр.

Самобутньою видається запропонована в монографії класифікація джерельного комплексу з урахуванням особливостей «специфіки дослідження проблеми та апробованих в українській історичній науці найновіших підходів і схем класифікації історіографічних джерел» (с.47). Авторами виокремлено дев'ять груп джерел. До першої групи віднесено документальні джерела. Це, насамперед, ті документи, що визначали ставлення суспільства в особі держави до національної еліти та власне самої еліти до національного державотворення, а також ті, в яких віддзеркалено суспільно-політичні та ідеологічні настанови, «які протягом досліджуваного періоду впливали на тематику праць істориків»⁵ (с. 47).

Домінуюче місце відведено другій групі джерел – це монографії та наукові праці узагальнюючого характеру з проблеми. Здебільшого йдеться про колективні та індивідуальні дослідження, присвячені ролі національної еліти в Українській революції взагалі, її успіхам та невдачам, а також конкретизація цієї проблеми у виданнях, присвячених діяльності політичного проводу, військової, дипломатичної, наукової, освітянської, духовної та мистецької еліти⁶.

Третю групу класифікаційного діапазону склали десятки дисертацій з історії та суміжних наук, у яких віддзеркалено багатоманітність аспектів ролі національної еліти в державотворчих процесах 1917–1921 років. Це зокрема докторські дисертації В. Верстюка,

⁵ Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.). (1999). Редактор-упорядник П.П. Бачинський, Київ, 640 с.; Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.: Протоколи і стенограми засідань: Збірник документів і матеріалів. (1999), Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 368 с.; Уряди України у ХХ ст. (2001), Київ, 608 с.; Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали. (2003). Упоряд.: В. Верстюк, та ін., Київ, 1024 с.; Українська революція. Документи 1919–1921. (1984). Ред. Тарас Гунчак, Нью-Йорк, Т.2, 478 с.; Українська Центральна Рада: зб. док. і матер.(1996).Ред. П.П.Толочко та ін., Київ, Т.1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Упор. В.Ф. Верстюк, відп. ред. В.А. Смолій, 586 с.; Українська Центральна Рада (1997), Київ, Т. 2. 10 грудня 1917–29 квітня 1918 р., 424 с.

⁶ Еліта: витоки, сутність, перспектива (2011). Ред. В.Г. Кремень, Київ, 527 с.; Історичні портрети: Махно, Петлюра, Бандера. (1991), Київ, 33 с.; Українська ідея. Постаті на тлі революції. (1994), Київ, 256 с.; Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. (1995), Київ, 479 с.; Події і особистості революційної доби. Збірник. (2003), Київ, 296 с.; Литвин М.Р., Науменко К.С. (2004). Військова еліта Галичини, Львів, 376 с. та ін.

С. Литвина⁷ та кандидатські дисертації Л. Козловської, Л. Лозинської, О. Дудко, Ю. Бойко, В. Ситніка, С. Образцова⁸ та ін. До четвертої групи віднесено матеріали наукових конференцій, симпозіумів, читань, які висвітлюють різні аспекти проблеми⁹.

П'ята група джерел репрезентована тематичними збірками наукових статей з означеної проблематики. При цьому автори увиразнюють дві підгрупи джерел. До першої підгрупи вони відносять тематичні збірники статей, присвячені характеристиці української еліти взагалі або якоїсь її частини, наприклад військової, культурно-мистецької, дипломатичної, зокрема й її діяльності в добу Української революції 1917–1921 рр.¹⁰ До другої підгрупи віднесено тематичні збірники праць, присвячені діяльності конкретних діячів (наприклад М. Грушевському, В. Липинському, С. Петлюрі, П. Скоропадському¹¹ та ін.). Шосту групу джерел склала навчальна, науково-популярна, енциклопедична та довідкова література з історії України та національного державотворення. Сюма група історіографічних джерел – це рецензії, бібліографічні покажчики та огляди праць з проблеми.

Восьму групу джерел утворює сукупність видань біографічного плану, джерела особового походження, спогади, мемуари видатних учасників визвольних змагань та революційних змін в Україні.

До дев'ятої групи джерел віднесено матеріали української та зарубіжної періодичної преси, що «відбивають події і факти, пов'язані з розвитком досліджень ролі національної еліти в державотворчих процесах доби Української революції 1917–1921 рр.» (с. 58-59).

Ретельний аналіз джерельного комплексу дозволив зробити науковцям висновок про варіативність та репрезентативність джерельної бази для виконання окреслених ними завдань (с.59). Автори акцентують увагу на новизні порушених питань.

Структурна композиція роботи, яка впливає з авторського поділу еліти на політичну (розділ 3), військову (розділ 4), науково-освітницьку (розділ 5), дипломатичну (розділ 6), а також запропонований аналіз персоналій та критика різноманітних фальсифікацій історії Української революції, не тільки підсилює загальну наукову концепцію дослідження, а й додає їй політичної значущості та актуальності, оскільки апелює до сучасних проблем як суспільного, так і методологічного сенсу.

Резонансним видається розділ монографії, присвячений аналізу перекручень та фальсифікацій державотворчої ролі національних лідерів та еліти в новітніх публікаціях з історії Української революції 1917–1921 рр. Значу увагу приділено потрактуванню термінів «Українська революція», «Громадянська війна», окресленню хронологічного діапа-

⁷ Верстюк В. (1992). Махновщина – селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918 – 1924 рр.): автореф. д.і.н., Київ, 49 с.; Литвин С. (2000). Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926: історіографічний та джерелознавчий аспекти): автореф. дис...д.і.н., Київ, 35 с.

⁸ Лозинська Л.О. (1998). Державотворча діяльність В.К. Винниченка (березень 1917 – вересень 1920 рр.): автореф. дис. ... к.і.н., Київ, 26 с.; Козловська Л.В. (2000). Порівняльний аналіз формування української політичної сили на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-х років): автореф. дис. ... к. політ. н., Одеса, 16 с.; Образцов С.В. (2011). Військова та громадсько-політична діяльність М. Омеляновича-Павленка (1878–1952 рр.): автореф. дис. ...к.і.н., Київ, 15 с. та ін.

⁹ Національна еліта та інтелектуальний потенціал України: Тези доп. Міжнар. наук. конф. (18–20 квітня 1996 р., м. Львів), 286 с.; Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє: Мат. міжрегіон. наук. конф. (12–13 грудня 1996 р.), 164 с.; Українська еліта та її роль в державотворенні. Мат. всеукраїн. наук.-практ. конф. (18–19 травня 2000 р., м. Київ), Вип. 1, 314 с.; Інтелекція і влада. Мат. п'ятої всеукраїн. наук. конф. (24–25 грудня 2009 р., м. Одеса), Ч.І, 276 с., Ч.ІІ, 192 с., Ч.ІІІ, 208 с. та ін.

¹⁰ Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). (1994), Київ, Кн.1, 139 с., Кн.2, 17 с., Українська еліта та її роль в державотворенні. (2000), Київ, №1/2, 204 с.; Еліта: витоки, сутність, перспектива. (2011), Київ, 527 с. та ін.

¹¹ Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. (1992), Київ, 352 с.; Михайло Грушевський і українська історична наука. (1999), Львів, 378 с.; Михайло Грушевський – погляд із сьогодення (1997). Наукові записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія, Тернопіль, Вип. V, 280 с.; В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення. (2001), Луцьк, 188 с.; Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. (2000). Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія. Економіка. Філософія», Київ, 2000, Вип.4, 464 с.; Симон Петлюра та українська національна революція: 36. праць другого конкурсу петлюрознавців України (1995). Упоряд. Михальчук, Київ, 358 с.; Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. (1999), Фастів, 1999, 228 с. та ін.

зону події, розглядові співвідношення термінів «Українська революція» і «Визвольні змагання». На думку авторів рецензованого видання, поняття «Визвольні змагання» є ширшим, ніж «Українська революція». Так, В. Капелюшний і О. Коваль зауважують: «Для першої чверті ХХ ст. їх можна датувати періодом 1914–1923 рр. (починаючи від СВУ і січових стрільців, коли українство зі зброєю в руках вперше за багато століть почало втілювати в життя українську національну ідею, зокрема відроджувати національну державність, і закінчуючи розпуском ЗУНР та тимчасовим затуханням активних дій українства в екзилі, враховуючи боротьбу за державність на всій території України, а не лише на Наддніпрянщині). Звідси випливає, що терміном «Українська революція 1917–1921 рр.» можна назвати найвищий етап, апогей «Визвольних змагань 1914–1923 рр.» (с. 321). Автори видання також звертають увагу на поступову активізацію досліджень, присвячених вивченню діяльності національної еліти на регіональному рівні. Зокрема йдеться про Київщину, Поділля, Донбас, Полтавщину, Харківщину.

У цілому схвально оцінюючи рецензоване видання, переконані, що робота мала б гучніший резонанс серед науковців і пересічних читачів, якби містила розділ, присвячений аналізу методологічних засад дослідження. На нашу думку, автори несправедливо обійшли увагою понятійно-категоріальний апарат, специфіку його використання в пропонуваному історіографічному нарисі історії вітчизняної еліти 1917–1921 рр. Відповідно до канонів історіографічного дослідження, чіткішим хотілося б бачити запропонований перелік перспективних напрямів дослідження проблеми.

Загалом рецензоване видання стало оригінальним дослідженням самотутньої наукової проблеми. Праця сприяє розширенню й поглибленню уявлень стосовно шерегу присутніх проблем історії України, сформульованих і загалом успішно розв'язаних В. Капелюшним і О. Коваль. Можна висловити сподівання, що видання викличе науковий інтерес серед широкого кола на науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією та історіографією історії України.